

ӘОЖ 378

Н.С. Әлқожаева, К. Есенова, А. Есімханова, А. Әлқожаева, Г. Свйткулова
 Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Жоғары мектептердің білім беру парадигмасына сай тарихи талдау

Мақалада университеттік білім беру жүйесінің тарихи теориясына әдіснамалық тұрғыда шолу жасалынады. Я.А.Коменскийдің мектептік және университеттік білім беру жүйесі жайлы идеялары талданып, қазіргі таңда білім беру саласында ғалымның идеяларының қолдану деңгейі сипатталады. Университеттік білім тарихында ерекше орын алған еуропалық ағартушылардың, оның ішінде ағылшын ағартушысы Джон Локк, француз ағартушылары Жан - Жак Руссо, Клан Адрлайн Гельвецкий, Франсуа Мари Аруэ Вольтер, Дени Дидроның, неміс ағартушылары Иммануил Кант, Иоганн Готлиб Фихтенің шығармаларындағы университеттік білім туралы көзқарастары ұсынылады.

Классикалық университет идеясының негізін қалаған тұлғалар Вильгельм Гумбольдтің зерттеушілік моделі мен Джон Генри Ньюменнің интеллектуалды университет моделіне салыстырмалы сипаттама беріліп, жоғары оқу орындарының тәжірибесіндегі көрінісі баяндалады. Макс Вебердің либералды-гуманистік идеясы қарастырылады. Х. Ортега-Гассеттің ньюмендік модельді және Карл Ясперстің зерттеушілік университет моделін қайта жаңғыртып, университеттік білімнің қалыптасып дамуына әсер еткен тұжырымдары беріледі.

Кенес дәуіріндегі университеттік білім беру жүйесі мен тәуелсіздік жылдарындағы университеттік білім беру жүйесіне салыстырмалы талдау жүргізіледі. Жаһандану дәуірінде университеттік білім беру сапасы мен талапкерлерге қойылатын талаптар жүйесі айқындалады. Университеттік білім беру жүйесінде «гуманистік парадигманың» ерекшелігі сипатталады.

Түйін сөздер: парадигма, университеттік білім беру, бакалавр, магистр, даму, гуманизм, модель.

N. Algozhayeva, K. Esenova, A. Yesimkhanova, A. Algozhayeva, G. Svytkulova

Historical analysis of the educational paradigm of the higher schools

The article is an overview of the historical theory of University education from the methodological point of view. Also described the scope of the ideas of Yan Amos Kamenskiy on the system of school and University education.

Proposed concept of European scientists, who took a special place in the history of University education, including views on University education in the works of English educator John Locke, the French enlightenment philosopher Jean-Jacques Rousseau, the Clan Adrlin Helvetia, Francois Marie Arouet Voltaire, Denis Diderot, German philosophers Immanuel Kant and Johann Gottlieb Fichte.

Comparative characteristics of the research model Wilhelm Humboldt and model of the University who are the founders of classical University, describes their manifestation in the practice of higher education institutions. Considered liberal-humanistic idea of Max Weber.

On the basis of generalization and a new look on the model of the research University of H. Ortega-Cassett and Karl Jaspers, are concepts that influence the development of University education.

In this paper the comparative analysis of modern University education and University education the Soviet times. See the system requirements for applicants and the quality of University education in the era of globalization. The described feature «humanistic paradigm» in the system of University education

Keywords: paradigm, University education, bachelor, master, development, humanism, model.

Н.С. Әлқожаева, К. Есенова, А. Есімханова, А. Әлқожаева, Г. Свйткулова

Исторический анализ образовательной парадигмы высших школ

В статье дан обзор исторической теории университетского образования с методологической точки зрения. Также описана сфера применения идей Я.А.Коменского о системе школьного и университетского образования.

Предложены концепции европейских ученых, занявших особое место в истории университетского образования, в том числе взгляды на университетское образование в произведениях английского просветителя Джона Локка, французских просветителей Жан-Жака Руссо, Клана Адрлайна Гельвеция, Франсуа Мари Аруэ Вольтера, Дени Дидро, немецких просветителей Иммануила Канта, Иоганна Готлиба Фихте.

Дана сравнительная характеристика исследовательской модели Вильгельма Гумбольда и модели интеллектуального университета, которые являются основателями классического университета, описывается их проявление в практике высших учебных заведений. Рассматривается либерально-гуманистическая идея Макса Вебера.

На основе обобщения и нового взгляда на модели исследовательского университета Х. Ортега-Гассета и Карла Ясперса даются концепции, влияющие на развитие университетского образования.

В данной работе дан сравнительный анализ современного университетского образования и университетского образования советских времен. Приведена система требований к абитуриентам и качеству университетского образования в эпоху глобализации. Описана особенность «гуманистической парадигмы» в системе университетского образования.

Ключевые слова: парадигма, университетское образование, бакалавр, магистр, развитие, гуманизм, модель.

XX-XXI ғасырлардағы ҚР-ғы түпкілікті өзгерістер барлық өмір бағыттарын қамти отырып, елдің жаңа жүз жылдықтағы дамуы үшін өзіндік міндеттерді айқындайды. Оның ең басты шарты – білім екендігін бүкіл қоғам болып мойындайды. Ең алғашқы университеттердің ұйымдастырылуы кезінде дәл осы оқу орындары білім беру жүйесінің жоғарғы сатысында тұрды, соған орай қазіргі таңдағы өзгерістер де университеттердің дамуына ықпал етуде.

Қазақстандағы білімнің модернизациялану жағдайында жоғары мектеп педагогтерін дайындаудағы классикалық университеттердің орны мен рөлі олардың сипаты мен қалыптасу тарихын анықтау өзекті мәселе болып отыр. Осыған орай, отандық классикалық университеттердің генезисінің ерекшелігін ұғыну мақсатында ғылыми әдебиеттерге ретроспективті талдау жасау барысында, олардың өзіне ғана тән мәнді сипатын көруге болады. Аталған мәселеге қатысты анықталған ерекшеліктерді екі аспектіде қарастыра отырып, алдымен, XXI ғасырдың басындағы Қазақстандағы университеттік білім мен ғылымды дамыту мен жетілдіру маңызды мемлекеттік міндетке айналғандығы, әсіресе университеттердегі болып жатқан жаңалықтар университетпен байланысты барлық мәселелер кешенін тарихи ресурста қарастыруды ұсынатындығына; екінші жағынан, тамыры сонау он жылдыққа артқа кететін мәселелердің мәнін анықтау арқылы ғана білім беру саясатын тиімді етуге болатындығына көз жеткізе аламыз.

Қазіргі кезде білім капиталға айналып отыр, бірақ қандай, қалай білім алу мәселесі көптеген жастарды толғандыра қоймайды. Әйтеуір

грантқа ие болу, көптеген мамандықтарға білім алушылар қалдықты принцип бойынша ие болады. Әрине, білім алу процесінде қызығушылығы туындағандар мамандықты жалғастырып, маман иесі болуға тырысады, дегенмен сапаны құлдыратып, санды арттырып жүргендер де баршылық. Осыған орай мамандық таңдауда аса жауапкершілікпен қараған дұрыс. Бұл ата-ана, бала және біздер үшін де сын.

Білім тұлғаның рухани-адамгершілік мәдениеті мен тұтастай бейнесін қалыптастырудағы рөлі арқылы бағаланады. Кеңестік қоғамда мұндай жағдай «уақыт рухы» деп аталды әрі білімді катал идеологизациялық басқару арқылы көрініс тапты. Ол кезде жоғары оқу орындары тұлғаны білімдендіру мен ғылымды дамыту үшін фундаменталды құндылықты бағдарларын таңдауда еркіндік пен дербестікке қолы жетпеді.

XXI соңғы он жылдығында білімнің әлемдік дағдарыс жағдайында жаңа сапалы университеттік білім берудің қажеттілігі айқындалды. 90-жылдардың басында Қазақстанның өз дербестігін алуымен көптеген салалық жоғары оқу орындары университетке айналды.

Жоғары мектептердің көптігі бәсекені күшейтеді деген пікір бар, бірақ ол бәсекелестік көпшілік жастардың әлеуметтік жағдайымен сипатталуда. Яғни жоғары мектеп саны, сапа көрсеткіші бола алмайды. Сонымен қатар университеттер педагогикалық кадрларды дайындауы керек деген пікірлер де кең тарауда. Мұндай көзқарас классикалық университеттерде көпдеңгейлі мамандарды дайындау жағдайында тұтастай өзгеруі қажет. Бұл жерде жалпы орта білім беру жүйесінің көптүрлілігіне орай,

барлық мамандардың бакалавриат түлектері жалпы орта білім беретін мекемелерде педагог болып қызмет жасай алатындығы маңызды болып отыр. Университеттік білімнің келесі сатысының түлектері Мемлекеттік стандарт бойынша жоғары білімнен кейінгі ғылыми-педагогикалық білім «Магистр» академиялық дәрежесін алады. Оларға ғылыми зерттеушілік және жоғары оқу орындарында оқытушылық іс-әрекетпен айналысуына болады. Орта және жоғары білім беру саласының педагогтарын дайындау классикалық университеттің приоритетті міндеті болып табылады. Әсіресе педагог-психолог мамандарды даярлауда оларға бір жақты педагогикалық мамандық деп қарауға келмейді, бұл мамандық білім саласын қамтамасыз етуге бағытталады. Мұны ескерсек, университет жүйесінде қамтамасыз етуші мамандарды даярлау орынды.

Қазіргі кезде Қазақстан нарықтық экономикасымен бар ел ретінде әлемдік қауымдастықпен мойындалған. Қазақстан тәуелсіздікті алған қысқа ғана уақыт аралығында экономикада, әлемдік өркениетке кірігу, жаңа прогрессивті технологияларды қолдануда күшті серпілістерге қол жеткізді, ол еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму перспективаларын анықтауға негіз болды.

Бұл контексте қазіргі заман университеттік білімнің рөлі мен мәні арта түседі, себебі оның даму көрсеткіші әлеуметтік қайта құру деңгейінің өлшемі болып табылады. Ол қоғам өмірінің жаңа сапасының негізін қалайды, экономикалық күштің базасы мен маңызды факторы бола отырып, әлемдік қауымдастықтағы орнын анықтайды.

Өз кезегінде қоғамдық қатынастар жүйесіндегі өзгерістер білімге де ықпал етеді және одан мобильділік пен жаңа тарихи кезеңнің міндеттеріне адекватты жауапты талап етеді. Бұл университеттік білімді Қазақстанның даму қажеттіліктерімен сәйкестендіруге әкеледі. Дегенмен барлық аталған өзгерістер білім беру жүйесінің әлемдік білім кеңістігіне сатылап енуіне жеткіліксіз білім әдіснамасы, құрылымы мен мазмұны бұрынғы жағдайында жүзеге асуда. Алдыңғы қатарлы әлемдік державаларда білімнің философиясы мен әдіснамасын жаңартудың жаһандық тенденциясы жүзеге асырылуда. Бұның негізінде білім мазмұнын жетілдіру, оқытудың тиімді модельдері мен білімді басқарудың тәсілдері іздестіріледі.

Кез келген әлеуметтік жүйеге соның ішінде

білім беру жүйесіне де «даму» құбылысы тән. Ең алдымен, «даму» түсінігін философиялық позицияда қарастырып көрелік. Онда даму – қозғалыстың, материя мен сана өзгерісінің жоғарғы типі, бір күйден басқа сапалы күйге, ескіден жаңаға ауысу деген мағына береді [1].

Даму, генезис – материя мен сананың заңдылықты өзгерісі, олардың әмбебап қасиеті, анықтау, бұрын да болған, дайындалған, бірақ қабылдауға жеткіліксіз заттардың, бөлшектердің, күйлердің, қасиеттердің болуы.

Дамуды өзгерістің синониміне немесе прогреске жатқызуға болмайды. Даму ұғымын әртүрлі типтегі әмбебап байланыстарды талдаудың негізінде қалыптастыруға болады. Даму – бұл өзгерістің ерекше типі.

Объективті шындықтың дамуы өзара байланысты, өйткені бүгінгі болашағынан белгілі бір кезеңдерден тұратын диалектикалық процесс болып табылады. Бұл тарихи сатылардың арасында әртүрлі байланыстар бар: 1) тұрақты, мәнді, заңды; 2) тұрақсыз, оқыс. Ерекше байланыстар жекелеген кезеңдердің құрылымдық, функционалдық және мазмұндық элементтері арасында, сондай-ақ әрқайсысының өз ішінде орны бар. Даму ұғымы жүйені жаңартумен оның ішкі құрылымдық және функционалдық өзгерістерімен, жаңаға ауысуымен байланысты өзгерістердің ортақ массасынан бөлініп шығады. Даму – ұзақ, жинақталушы, қайта келмейтін, жеткілікті мөлшерде уақыт интервалдарының күрделі, жүйелі объектілердің өзгерісі.

Тарихи кезеңдердің өзара байланысы дамудың үздіксіздігін қамтамасыз етеді. Дамуды сызықты процесс ретінде қарастыруға болмайды. Шынайы әлеуметтік-тарихи даму әрқашан да жан-жаққа ауытқып отырады немесе артқа қайтады, дамушы процесс кейде сәйкестендіріледі және синтезделеді, дамудың түрлі сызықтарын біріктіреді.

Мұндай жағдайда тарихилық принципін ұстанған жөн. Оның мәні себептерге байланысты белгілі бір жағдайларда пайда болған объектілерді тұтас жүйе ретінде қарастыруында. Тарихилық құбылыстардың детерминациясы тұжырымдамасымен тығыз байланысты. Тарих – алдын ала нәтижесі белгіленген процесс емес. Тарихи дамудың объективті заңдылықтары бір ғана мүмкін болатын формада жүрмейді. Олардың жүзеге асуы өзгермелі.

Я.А. Коменскийді қазіргі заманғы білім теориясының негізін салушы деп дәстүрлі түрде

кабылдаған. Кейінгі қайта жаңару дәуірінің қайраткері өзінен кейін көптеген маңызды жұмыстар қалдырды, оның негіздері қазіргі кездегі профильдік бейне жүйесін тапты. «Ұлы дидактикада» баяндалған бірыңғай ұлттық мектептің жобасы – өз дәуіріне сай өзіндік оқу аймағының моделін жасады [2].

Автордың мектептік білімінің ұлттық жүйесін – академия немесе университетпен байланыстырады.

Я.А. Коменскийдің университеттік білім біртұтас мектептік жүйе моделінің екі деңгейі арасында ажыратылған. Университеттік білім беру ұйымдарына гимназия жатқызылуы керектігі айтылады.

Я.А. Коменскийдің «Ұлы дидактикасының» жазылу кезеңінде еуропалық өркениетте айтарлықтай өзгерістер болды.

Университеттік білімнің пәндік парадигмасының өзгерісін орта ғасырдағы қалыптасқан күйінде қарастыруға болады. Я.А. Коменский бойынша университеттік білімнің бастапқы кезеңін ұйымдастырудың жаңа компоненті оқу процесін бірнеше бірізді топтарға бөлуде. Бір жағынан Я.А. Коменскийге университеттің бастапқы факультеті ретіндегі гимназияда сабақ берудің бағдарламасын айтарлықтай кеңейтуге мүмкіндік туды. Сол арқылы жаңа заман университеттік білімге жаңа талаптар қойып отырғандықтан қоғам өмірі мен ғылыми білімдер даму деңгейі және университеттік білім бағдарламасы арасындағы сәйкессіздікті жоюға ықпал етті. Я.А. Коменскийдің ойынша, гимназиялар мемлекеттің әрбір қаласында болуы керек. Ал академиялар болса, «әрбір провинцияларда» бір немесе бірнеше болса жақсы болатындығын айтады [2].

Я.А. Коменский 3-пункттен тұратын Академия бағдарламасын ұсынды. Бағдарламаның бірінші пунктіне автордың пікірінше, ғылымдар мен адамзат даналығының жинағын қамтитын барлық шығарылатын сабақтардан тұратын білім мазмұны кіргізіледі. Осы пунктте Я.А. Коменский университеттік білім үшін базалық болып табылатын академиялық білімнің тұтас қамтылуы, әмбебаптылық талаптарын қалыптастырады. Бағдарламаның екінші пункті Академиядағы білімнің әдістемелік базасына тоқталады. Я.А. Коменский Академияда «осында келушілердің барлығына негізделген білім беруде оңай әрі дұрыс әдістерді қолдануды ұсынады [2]. Үшінші пунктте сый-құрметке, адамзат тағдырына ық-

пал етуші кандидаттар ретіндегі Академия түлектерінің әлеуметтік мобильділік мәселелері айтылады. Яғни, мұнда қоғамның барлық сферасын басқаруға өзіндік рөлін қосатын жоғары білімді мамандарды қалыптастыру жайлы айтылады.

«Ұлы дидактикада» кәсіби белгілері бойынша, яғни әлеуметтік топ қасиеттерін меңгерген белгілі бір әлеуметтік топ пен генетикалық әдепті ашу үшін байқалатын академиялық әдепті ашуға негізделген бөлім көрсетіледі.

Я.А. Коменский бойынша, университеттегі қызметкерлердің әлеуметтік этикасын сипаттай келе, ең алдымен, ортағасырлық кәсіби топқа тән сананың, қасиеттің корпоративтілігін атап өткен. Я.А. Коменскийдің «орта ғасырлық университеттік интеллигенцияны, студенттер мен оқытушылар арасындағы өзара сыйласымдық қатынас моделін сипаттағаны қызығушылық туғызады. Бір жағынан, оқу процесінде авторитарлық позиция ұстанатын профессорлардың басқарушылығы мойындалады. Екінші жағынан, студент қауымы пікір-сайысқа дайындалуды мәтін таңдауда белгілі бір еркіндікке ие, әртүрлі тіпті, сыни сұрақтар қоюға құқылы, жиналыстағы талқыланып отырған мәселе бойынша өзінің пікірін айтуға құқылы. Осы айтылған құқықтар студенттерге кепілденген, ал ол кепілдікті өзінің моральдық және ғылыми беделін жүзеге асыратын профессор беретіндігін сенімділікпен айта аламыз.

Демек, Я.А. Коменскийдің шығармашылық іс-әрекеті қайта жаңғырту дәуірінің соңына тура келеді, олай болса, ол өзіндік дүниетанымы бойынша гуманист болуы керек. Гуманизм адамзат және барлық басқа болмыс бастауларынан адамзаттың жоғары тұратындығын білдіреді. Бірақ кез келген жағдаят дами келе өзінің қарама-қайшылықпен ғана айналуы мүмкін деген әйгілі заңдылық бар. Бұдан гуманизм де қашып құтыла алмайды. Гуманизмге қарама-қайшы – технократизм. Ол да гуманизммен қатар пайда болды, онымен бірлесе отырып, қалыптасу және даму кезеңдерін бастан кешірді, тіпті, гуманизм өзінің көптеген жетістіктерімен ұтымды жақтарынан технократизмге міндетті.

Гуманизм Еуропада басты идеологияға айналғаны сол еді, технократизм сол сәтте-ақ онымен жеңісті бөлісуге кірісті. Одан әрі қарай гуманистік тенденциялар қалай басылды, оның орнын технократия қалай басты, осылайша, дүниетанымның ішкі метаморфозасы жүріп жатқандығын айта кетуге болады. Гуманистік

дүниетанымды тұтынушылардың көпшілігі бұл өзгерістерді байқамағандықтарын айтып өткен жөн.

Университеттік білімге деген еуропалық ағартушылардың қатынасы туралы айтқанда генетикалық тұрғыда жалпы еуропалық құбылысқа тән ағартушылықтың ұлттық көптірлілігіне сай келетін үш ерекше нұсқаны бөлуге болады. Яғни – ағылшын, француз және неміс деген үш нұсқа. Бөлінген бұл қатынас нұсқалары кешеніне: жекеленген немесе индивидуалды және жалпы немесе сыртқы жағдайлар байланысы.

Сыртқы жағдайлар кешеніне сол елдің ұлттық-мәдени ортасындағы мәдени жағдайлармен интеллектуалды ахуалының ерекшелігін жатқызамыз.

Неміс және француз нұсқауларына сәйкес генетиканың байланысқан екі мінез-құлық ми сызықтары туралы айтуға болады. Олар – Декарт-Лейбниц пен Лютер-Меланхтон сызықтары. Егер алғашқылары таза ғылыммен айналысып, білім беру іс-әрекетінен бас тартуды ұсынса, екіншілері ғылым мен оқыту іс-әрекетін қатар алып жүруді ұсынып, бұл екеуін бөліп қарастырмауды айтты.

Бұл мәселеде ағылшын ағартушыларының ішіндегі Джон Локктың (1632-1702) орны ерекше. Ол Оксфордта медицина бакалавры дәрежесі мен университеттік білімді иеленіп қана қоймай, 1664 ж. Оксфорд университетіндегі Крайст-Черч колледжінде мораль философиясын уағыздау қызметін атқарды.

Дж. Локктың шығармаларында университеттік білімнің мазмұндағы өзгертулері корпоративтік қатынастардың өз ішіндегі әдеппен университеттік қауымдастықтың адамгершілік қатынастарына басты назар аударды. Дж. Локк заман талабына сай ағылшын университеттерінің ғылыми білім беру мекемелеріне айналуына куәгер болды. Дж. Локк университетті қоғамға ғалым интеллектуалдарды, оқытушыларды ғана емес, рух пен ақыл-ой иелерін дайындап шығаратын білімдендіру ұйымы ретінде түсінді.

Француз ағартушылары жайлы айтқанда олардың екі тобын анық әрі жүйелі, бірізді түрде бөліп көрсетуге болады. Алғашқыларына толықтай болмаса да университеттік білім алып шыққан ағартушыларды (Дидро, Гельвеций), екіншілерін ондай білім алмағандарды (Вольтер, Руссо) жатқызамыз. Француз ағартушыларынан Жан-Жак Руссо (1712-1778) мен Клод Адриан

Гельвецийдің (1715-1771) сыни көзқарастарын ерекше атап өтуге болады. Гельвеций өзінің «Адам туралы» кітабында (1769 ж.) адамгершілік туралы ғылымды өңдеуге мүмкіндігі, оған сай оқыту пәнінің пайда болуы керектігін айтады. Яғни, ол тек Пари университетінің теология факультетінде ғана емес, тұтастай бүкіл Сарбондағы әрекеттердің ғылыми бірізділігінің жоқтығын баяндайды. Жан-Жак Руссо болса, өзінің бір еңбегінде барлық ғылыми білім беретін ұйымдарды, оның ішінде бірінші кезекте университеттерді жабу туралы ой айтады.

Англиядағы университеттік білім жағдайының жекелеген аспектілері Франсуа Мари Аруэ Вольтер (1694-1778) және Дени Дидроның (1713-1784) шығармаларында көрініс тапқан. Вольтердің «Философиялық хаттар» (1727-1732) еңбегінен көптеген ойларды табуға болады. Вольтер «Философиялық хаттарында» елдің әлеуметтік кеңістігі шеңберіндегі университеттің қауымдастықтары мен университеттік білімнің ағылшындық жүйесінің қалыптасуының кейбір контурларын көрсететін мәліметтер береді.

Ағылшынның әскери және шіркеу аристократияларының мінез-құлық модельдері мен әдет-ғұрыптарын университеттік колледждердегі оқыту ерекшеліктері арасындағы өзара байланысты анықтауға мүмкіндік алды.

Неміс мемлекетінің ағартушылары, әдетте университет (регент) ретінде болды, ағартушылықтың көрнекті өкілдеріне И. Кант (1724-1801) пен Иоганн Готлиб Фихтені (1762-1814) жатқызуға болады.

Ең алдымен, И. Кант өзінің философия факультетінде профессор бола жүріп, онда аристократиялық білімнің эмансипациялануына көп үлес қосты. Өз еңбектерінде дәстүрлі түрде дайындық факультетінде оқыту бағдарламаларын кеңейту туралы ойларын баяндады. Сонымен қатар Кенигсберг университетінің профессоры И. Кант жаңа дәріс курсының құрайтын университеттік оқыту лабораториясын суреттейді. Кант жас ғалымдарды дайындау алдыңғы қатарлы ғылым жетістіктерін ескере отырып жасалған оқу курстарының негізінде құрылуы керектігіне сенімді болды.

Неміс университеттік білім тарихында Иоганн Готлиб Фихтенің алатын орны ерекше. Ол ұлттық университет тарихының үш дәуірін біріктірді: гумбольд алдындағы, гумбольдтық, гумбольдтан кейінгі Берлин мен Йен университетінің профессоры ғалымдар

тобының жаңа мораль кодексін жасады. Фихте ұсынған әдеп концепциясы, бір жағынан, ғалымдар тобы деген ұғымды енгізу арқылы университеттің интеллектуал ғалымдарын тікелей қоғамдық ұйымға жатқызды. Ал мұндай топтағылар жоғары әлеуметтік статусқа ие болды. «Ғалымдарды тағайындау туралы бірнеше дәріс» атты шығармасында баяндалған Фихте концепциясының маңызды бір элементі ғалымның қоғамға қатынасындағы функционалды міндеттер тізімін анықтауы болып табылады. Мұндағы ғылыми білімдерді жетілдіру міндеттерімен қатар оқытушылар мен тәрбиешілердің қызметтері де кіреді. Олай болса, Фихте жаңа кәсіби әдеп пен университеттік қауымдастықтың әлеуметтік философиясының элементтерінің, оның жекелеген мүшелерінің әлеуметті мәдени қызметтер кешенімен біртұтас контексте біріктіруге қол жеткізді. Оның бұл синтезі қалыптасқан буржуаздық қоғам мен жаңа заманның мәдени кеңістігі жағдайындағы университеттік білімнің дамуына негіз болды.

Францияда ағартушылардың университеттік білімге гипер сыни қатынасынан және радикалды деструктивті қарсылықта болуынан университеттік білім беру жүйесі революциялық жолмен тасымалданды. Ол 1783-1793 жылдары апат жағдайымен ұласты, оның нәтижесі XIX ғасырдың 80-жылдары қайта құрыла бастаған университеттік білімнің жойылуына алып келген еді.

Университеттік классикалық идеяның пайда болуы XIX ғ. тиесілі. Оның негізінде өз дәуірінде негізін қалаған тұлғалар: В. Гумбольд пен Дж. Ньюменнің университет модельдері көрініс тапты. Бұл модельдерде университет іс-әрекетінің әртүрлі мақсаттары айқындалды. В. Гумбольд зерттеушілік модельді ұсынса, Дж. Ньюмен интеллектуалды университет негізін қалаушы болып саналады. Егер В. Гумбольдтің концепциясында ғылыми іс-әрекетке баса назар аударылса, Дж. Ньюмен теориясында тұлғаны тәрбиелеу мен қалыптастыруға көңіл бөлінді. Барлық кейінгі университеттік идеяның концепциялары анық немесе жанама түрде осы классикалық теория құрылымдарымен ұштасып жатыр. Бұл құрастырылған классикалық университет теориялары сол кездегі басталған қайта құрулардың шынайы нәтижелерін бейнелеп, жоғары оқу орындарының алдағы уақыттағы қайта құрылуының негізін қалады, университет құрылымында оны басқару жүйесінде, оқыту

мазмұнында, жоспарлар мен бағдарламаларда, кадр саясатында тікелей бейнесін тапты. В. Гумбольд концепциясының практикалық көрінісі 1810 ж. Берлин университетінің негізін қалауымен сипаттала отырып, университеттік білімнің дамуындағы тұтастай дәуірге айналды. Бұл модель барлық герман университеттеріне таралды. В. Гумбольд моделі классикалық болып табылады, себебі ол университеттің өзінің шынайы мәнін иеленудегі алғашқы қадамы болған еді. Осы кезден бастап ғылым мен ғылыми зерттеулер университет іс-әрекетіндегі басты құндылықты бағдарға айнала бастады. Шынымен де XIX ғасырда неміс университеттері ғылыми білімдердің даму орталығы бола бастады.

В. Гумбольд моделі негізгі үш принципті жүзеге асырды. Біріншіден, білімді әркім өзі үшін емес, тек практикалық пайда үшін бағаланатын білімге деген жабайы утилитарлы көзқарастан бас тарту. Екіншіден, В. Гумбольд эмпирикалық ғылымның басып озуына жол беріледі, себебі ол фундаменталды теориялық білімге қарама-қарсы келетін еді. В. Гумбольдтің пікірінше, жаратылыстану, математикалық және гуманитарлық білімдер, сонымен қатар философиялық білімдер қалған барлық білімдерді көтереді, олардың негізін құрайды, оларсыз жекелеген пәндердің оқылуы шынайы интеллектуалды білімге айнала алмайды [3].

Жоғарыда қарастырып өткен классикалық университет бейнесін Ньюменнің моделі толықтыра түседі. Ол университетке либералды білім дәстүрлерін кеңінен таратты. Мұнда университеттің негізгі құндылық бағдары либералды білім дәстүрлерін ұстану болды. Дж. Ньюмен либералды білім мәнін былай анықтады: «Оқыту процесі ондағы интеллект жекелеген мақсатқа, жекелеген арнайы кәсіпке немесе оқуға бағытталудың орнына олардың өзі үшін, өзінің мәдениеті үшін ұйымдасса – ол либералды білім деп аталады. Көптеген авторлардың пікірінше, университеттің іс-әрекеті стандарттарды дұрыс бекітіп, соларға сүйене отырып оқыту, студенттерге өздерінің әртүрлі қабілеттеріне сәйкес оқыту [4]. Либералдық университеттік білім жекелеген тұлғалардың қажеттілігіне бағдарланады, ал ол арқылы тұтастай қоғам қажеттілігіне бағдарланады. Университеттік білімнің мақсаты – қоғамдық өмірді интеллектуалды деңгейде көтеру, ақыл-ойдың культивациясы, джентельменді тәрбиелеу

секілді құндылық бағдарлардан көрініс табады. Университет жоғары білім беру процесінде интеллектті тәрбиелеп, ойлауды қалыптастыру керек. Білім өзіндік мақсат, интеллигенттілік пен интеллектуалдылық университеттік білімнің негізі мен мазмұны болып табылады.

Дж. Ньюменнің ойынша, университет қоғамның рухани байлығын жинақтау мен таратуға арналған. Ортағасырдан бастап ағылшын университеттерінде дамыған либералды білім беру идеясы университетке деген ньюмендік көзқараста көрініс тапты. Либералды білім беру элитарлы сипат алып, оның мақсаты қоғамды жетілдіруден гөрі, ең алдымен, адамның интеллектісін, рухани әлеуетін дамытуды көздейді. Осы базалық модельдер негізінде классикалық университет идеясы мәнді сипатқа ие болады. Оның негізгі құраушылары көрсетіледі: автономия, зерттеу мен оқыту еркіндігі, ғылым мен зерттеушілік университеттік қауымдастықтың жетекші іс-әрекеті ретінде білімнің фундаменталдылығы қоғамдық өмірге араласу, жоғары мәдени құндылықтар мен тұлғаны тәрбиелеуге көшу. Барлық кейінгі университет модельдерінде осы концептуалдық құрылым идеялары қолданылды. В. Гумбольд пен Дж. Ньюмен модельдері классикалық болып есептеледі, себебі оларда эталонды модель ретіндегі базалық принциптердің тұтастығы ретіндегі университеттің біртұтас бейнесі көрсетілді.

Барлық кейінгі модельдер идеализацияланып, әлеуметтік мәдени және білімдендіру құндылықтарына бағдарланды. Солардың кейбірін қарастырып өтелік. М. Вебер 1918 ж. Мюнхелс университетінде жасаған «Ғылым атақ әрі кәсіп ретінде» баяндамасында университеттің әлем тұтастығын сақтаудағы рөлін айтып өтті. Ол мұнда либералды-гуманистік идеяны негіздеді. Сұрақтың мұндай қойылуы Германияның тарихи дәстүрін жалғастырды. Германияда университеттік білімнің мәні мен міндеттері туралы сұрақ неміс ұлтының тағдырымен ғана емес, жалпы адамзат мәдениетінің тағдырымен өзара байланысты қарастырылады [5].

Х. Ортега-Гассет университеттерден қоғам мүмкіндіктерін көрді, сол кездердегі Испанияның жағдайын ол «өркениетті варварлық» ретінде бағалады, ал оның жоғалтқан гуманистік бағытын университеттен күтті.

Х. Ортега-Гассет университеттің ньюмендік моделін қайта жаңғыртты деуге болады. Уни-

верситет, ең алдымен, қарапайым адамнан мәдениетті адамды шығаруы керек, бұл оның құндылық бағдарының негізі болып табылады [6]. Университеттің ең басты функциясы – негізгі мәдени пәндерге: физика, биология, тарих, әлеуметтану, философияға үйрету. Мәдениет – адамға қоршаған әлеуметтік ортада бағдарлануына мүмкіндік беретін адамның интеллектуалды даму деңгейі. Х. Ортега-Гассет бойынша қарапайым адамнан жақсы маманды жасап шығаруға болады. Білім рухани байытып, сол арқылы тұлғаны еркіндікке және ашылуына ықпал етуі керек.

Ғылым, ғылыми зерттеу мағынасында университеттің басты құраушысы емес. Ғылым, мәдениет және кәсіпке оқыту әртүрлі нәрселер. Оқыту үшін ғылымды білу жеткілікті. Бірақ, білу – ол зерттеу емес. Зерттеу – шындықты алу немесе керісінше қателіктерді жария ету. Білу – білімдерді ассимиллиалау, алынғаннан кейінгі фактілерді меңгеру деген сөз.

Карл Яперс жоғары мәдени идеалдарға жүгіне отырып, университет концепциясын ұғындырады [7]. Карл Яперс гуманизм принципін университеттің имманентті мәні деп қабылдады. Оның ойынша, университеттер, қоғам мен мемлекеттің өзіндік дәуір санасын дамытатын орын болып табылады. Идея университеттің зерттеушілік қызметінен көрініс табады. Себебі шындыққа жету барысында жеке даралық қалыптасады. Университеттің міндеті мен басты құндылығы – шындыққа жету, ғылыми зерттеулер арқылы шындықты табуға оқыту, үйрету. Сол арқылы К. Яперс зерттеушілік университет идеясын жаңғыртады. Университет идеясы зерттеу, оқыту мен тәрбиелеу секілді құраушылар арқылы сипат алады. К. Яперс бұл үш құндылық бағдардың бірлігін университеттің рухани құндылығын құраушылар ретінде мойындайды. Ол университетті әрі зерттеу институты, кәсіби мектеп және мәдениет орталығы ретінде қарастырады.

Х. Ортега-Гассет пен К. Яперс концепциялары алдыңғылар секілді еуропалық ойдың ғасырлық тарихындағы классикалық университет идеясы тұрақты еместігін, оның ұлттық дәстүрлерді синтездеу арқылы және білім мен мәдениет саласындағы жаңа тәжірибелерді ұғыну арқылы тарихи дамитындығын баяндайды. Университет руханилық және жоғары мәдениеттіліктің үлгісі мен идеалына бағдарланған, сол себептен университетте мәні

бірегей. Университеттің идеалды бейнесі сол білімдендіру мекемесінің іс-әрекетінің жоғары нормативті және құндылық деңгейімен сипатталады.

XX ғасырдың 80-90 жылдары білімді универсализациялау білімдендіру құрылымы ретіндегі университеттің функционалды ерекшеліктеріне зерттеушілердің назарын аударды. Тіпті, зерттеу объектісі ретінде XIX ғасырда батыстың классикалық университеттер үлгісі бекітілді. Олардың ерекшеліктерін зерттеуге И.В. Захаровтың [8], Н.С. Ладыжецтің [9], Е.С. Ляховичтің [3], Л. Мишельдің [10] және т.б. еңбектері арналған. Олардың зерттеу материалдары қазіргі заманғы классикалық типтегі университетті түсіндіру үшін негіз болып табылады.

Қазіргі заманға қоғамның даму деңгейі жоғары білімге жоғары талаптар қойып отыр. Оларда XIX ғасырда қалыптасқан университет модельдері ұстанымымен қанағаттандыру мүмкін емес. Сол себептен 90 жылдары классикалық университеттің негізгі қызметі айтарлықтай кеңейіп, қайта түсіндіруді талап етті.

Талдаған барлық теориялар жаңа замандағы классикалық университетті түсіндіруде негізгі пайымдауларды қарастыруды талап етеді.

Ең алдымен жиі айтылып жүрген талаптардың бірі автономияға талдау жасаған жөн. Гумбольд былай деп жазады: «Мемлекет ішкі сенімге ие болуы керек, өзінің соңғы мақсатына жете отырып, университеттерде оның соңғы мақсатына жауап беруі керек [3], экономикалық жоқтық пен азаматтық парыздың ығыстырылуы деген тәуелсіздік сапалы оқу процесінің кепілі болып табылады.

Әлемнің қазіргі заман талаптарына сай әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан дамуы, өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудің және қоғамның басқа да салаларының жаңа өлшемдерін талап етуде. Әлемдік экономикалық, қоғамдық, әлеуметтік даму барысында жастардың ортаға тез бейімделгіш, бәсекеге қабілетті қажеттіліктерді туындатты, адам капиталына, білім сапасына жоғары талаптар қойды. Қазақстан Республикасы, әлемдегі басқа да мемлекеттер сияқты, заман талабына сай өзінің білім беру сферасын экстенсивті дамыту жолында. Білім беру саласындағы халықаралық ынтымақтастықты кеңейту, халықаралық білім беру кеңістігіне ену жөнінде жүйелі жұмыстар жүргізілуде. Қазақстан білім беру жүйесіндегі

көпсатылы реформалардың қазіргі кезеңі, ең алдымен, бүкіләлемдік интеграцияға, оқу жоспары мен бағдарламаларын әлем тенденцияларына сәйкес түзету, сонымен қатар жоғары оқу орындарында дайындалатын мамандардың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату.

Соңғы жылдары білім беруді жаңаландырудың негізгі тенденциялары оқытудың гуманизация, гуманитаризация, демократизация, децентрализация, дифференциация, индивидуализациясымен сипатталады. Білім берудің ұлттық моделінің қалыптасу мен бекітілу процесі белсенді жүруде, оның негізгі идеясы – ұлттық-мәдени негізде тұлға мен қоғам талабына сай өзін-өзі дамытуға қабілетті білім беру мен тәрбие жүйесін құру. Қазіргі уақытта жоғары мектептердің дамуына ықпал ететін жаңа ұйымдастырушылық-басқарушылық тұлғаның бейнесі сомдалуда. Шынымен-ақ даму үстіндегі жоғары мектеп өзге типтегі басшыны – оқу мекемесін тек басқарып қана қоймай, оны сапа тұрғысынан жаңа деңгейге көтеруге қабілетті тиімді менеджерді қажет етеді. Тек жақсы басқарушысы бар жоғары мектептер ғана сапалық деңгейде алдыңғы қатарда бола бермек. Жоғары оқу орындары оқуға түскен әрбір студенттің болашағына жауапты.

Салыстырмалы түрдегі университеттің тәуелсіздігі оқу процесінің табиғатында, барлық білімдердің ішкі ұйымдастырылуында көрінеді, бұл қағиданың мәнін Фихте ашқан. Университеттің мақсаты – кітаптағы білімдерден жаттығу емес, кітаптың көмегімен ғылыми түсіну өнерін дамыту.

Оқыту процесінде өнімді білім оқытушы мен студенттің бірлескен жетістігі арқыла алынуы керек. Бұл жерде дәрістер, семинарлар, дискуссиялар басты рөл атқарады, әсіресе дәрістің маңызы зор, ол жағдаяттық ғылыми ойлаудың дамуына ықпал етеді. Оқытушы өзінің білімін, дәлелдерді студенттің өзі барлай алатынындай етіп беруі тиіс. Дәріс тек студентке ғана емес, оқытушы үшін де қажет. И.В.Гумбольд пен И.Г.Фихте оқытушы студент үшін ғана емес, екеуі де оқу процесі үшін қажетті. Оқу еркіндігі білім беру еркіндігімен тығыз байланысты, яғни студенттер өздерінің ғылыми қызығушылықтарына жауап беретін курстарды талдау құқығына ие.

Ғалымдардың пікірінше, университеттік білім дамуының негізіне көптеген парадигма білімдерін жатқызуға болады. Олардың алғашқысы «академиялық парадигма» деп атала-

ды, ол университет түлектерінің жаңа білімдерді іздестіруге бағдарлануын, ғылым, теория, гипотезалар позициясы арқылы адамдар әрекеті мен әлемді түсіну мен ұғынуға, фундаменталды ғылымдарды дамыту мен теориялық білімдердің приоритеттерімен сипатталады.

Тағы бір парадигма – «кәсіби», жаңа заман талаптарына жауап беретін, мемлекет қоғамның мамандарға деген сұранысына жауап ретінде пайда болды. Кәсіби парадигманың мәні – университеттік білім мазмұнын байыту мен кеңейтуден көрініс табады. Мұнда ғылым әлемді тану мен түсіндіру сипатындағы өзіндік құнын өндірістік күш қызметін орындауға бағыттайды. Осыған орай мамандарды дайындау мақсаттары да өзгереді, басты бағыт ғылыми білімдерді кеңейту емес, адамның кәсіби іс-әрекетін қалыптастыруға арналады. Содан бастап университеттер медициналық, заң, педагогикалық, экономикалық және т.б. жоғары кәсіби білім бере бастады.

Алғашқы университеттердің әлеуметтік-педагогикалық мәндігі жоғары болды, себебі оларға ұлттық және демократиялық сипат тән еді, ал бүгінгі таңда мектепте де, ЖОО-да тәрбиелеу мен оқытудағы ұлттық элементтер әлі де болса жеткілікті дәрежеде бағаланбауда. Яғни, парадигмалардың мазмұнына осы мәселені қосу керек немесе гуманистік парадигманы кеңінен қолдану тиімді нәтиже береді, деп тұжырым жасауға болады. XIX ғ. соңы мен XX ғ. басында университеттік білімнің үш технократиялық парадигмасы анықталды. Мұнда студенттерді оқытуда техника мен технология-

лар, экономика мен бизнес ғылыми және мәдени құндылықтардан басып озды. Бұл өз кезегінде жоғары білім мен ғылыми білімнің дамуында тар прагматикалық бағыт алды. Сол себептен де төртінші гуманистік парадигманың туындауына алып келді. Гуманистік парадигманың ерекшелігі оның тұлға қабілеттері мен қызығушылықтарына бағдарлануында. Университеттік білім беруде ол фундаменталды ғылымдардың дамуы мен теориялық білімдердің приоритетімен, университет түлектерінің жаңа білімді іздеуге, әлем мен адам әрекеттерін ғылым, теориялар мен гипотезалар позициясында ұғыну мен түсіндіруге бағдарлануын сипаттайды.

Отандық философиялық әдебиеттерде білім берудің кейбір мәселелері егеменді Қазақстан үшін білім моделін таңдау жағдайында қарастырады. Біздер білім моделін таңдағанда бірнеше сәттерден шығады деген Г.А. Бейсенованың пікірін қолдауға болады. Олар біріншіден, қоғамдағы рухани бірлік пен консолидацияны, бейбітшілікті сақтау; екіншіден, дін негізінде еңбек этикасын құрастырудың мүмкін еместігі; үшіншіден, ұлттық колоритті сақтай отырып, ұлтаралық және полимәдениеттіліктің негізінде университеттік білімнің әлеуметтік мәдени негіздерін дамыту [11]. Бұл қазіргі заманда университеттік білімді жетілдіруге де қатысты.

Жоғарыда айтқандарды қорытындылай келе, университеттік білім көпғасырлық тарихи дамуды бастан кешкендігін көреміз. Бұл орайда университеттер әлеуметте барлық елдер мен халықтардағы ғылым мен мәдениетте болып жатқан өзгерістерге ықпал етіп отырды.

Әдебиеттер

- 1 Философия. Энциклопедия: в 5 томах. – Т. 4. – М., 1967.
- 2 Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1982. – 656 с.
- 3 Ляхович Е.С. Модель Гумбольдта: университеты-центры эталонного знания // ВВШ. – 1994. – №2. – С.40-41.
- 4 Захаров И.В., Ляхович Е.С. Джон Ньюмен и его модель идеального университета // ВВШ. – 1993. – №1. – С.36-44.
- 5 Вебер М. Наука как призвание и профессия // Избранные произведения. – М., 1990. – С. 735.
- 6 Ортега и Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. – М., 1991.
- 7 Университет Европы // ВВШ. – 1991. – №9. – С.80-84.
- 8 Захаров И.В., Ляхович Е.С. Культурная миссия университета или социальная педагогика как политическая программа // ВВШ. – 1991. – №10. – С. 48.
- 9 Ладыец Н.С. Развитие идеи западного университета: социально-философский анализ. –Ижевск, 1991, 83 с.
- 10 Мишель Л. Идея университета// ВВШ, 1991, №9, С.85-90
- 11 Баширова Ж.Р. О методологическом базисе новой модели образования социальной работы: пособие. – М., 1994. – 207.

References

- 1 Filosofiya. Entsiklopediya: 5 TT. – T.4. – M., 1967.
- 2 Comenius J.A. Selected pedagogical works: in 2 volumes, Vol.1. – M.: Pedagogy, 1982. – 656 p.
- 3 Liakhovich E.S. Model Humboldt: universities centers of knowledge reference // VVSH. – 1994. – № 2. – P. 40-41.
- 4 Zakharov I.V., Liakhovich E.S. John Newman and his model of the ideal university // VVSH. – 1993. – № 1. – P.36-44.
- 5 Weber M. Science as a Vocation // Selected works. – M., 1990. – P. 735.
- 6 Ortega and Gasset H. Estetika. Philosophy of culture. – M., 1991.
- 7 European University // VVSH. – 1991. – № 9. – P. 80-84.
- 8 Zakharov I.V., Liakhovich E.S. Cultural mission of the university or social pedagogy as a political program // VVSH. – 1991. – № 10. – P. 48.
- 9 Ladyzhets N.S. Development of the idea of the Western University: sociophilosophical analiz. – Izhevsk, 1991. – 83 p.
- 10 Michel L. Idea of a University // VVSH. – 1991. – № 9. – P.85-90
- 11 Bashirova J.R. On the methodological basis of a new model of education // Social work. Allowance. – M., 1994. – 207 p.